

нікогда не может быть завершена. И именно её непрерывность и бесконечность могут быть названы характерными чертами современной идентичности.

«Тенденцией исторического процесса является уменьшение влияния общества на идентичность – на определение того, кем человек является. Если ранее идентичность приписывалась индивиду практически без его собственного участия в процессе идентификации, то современный этап развития общества не только проблематизирует идентичность, но и выдвигает человеку требование самоопределения – выбора собственной идентичности. В современном обществе идентичность выступает рефлексивным проектом и требует конструирования самим индивидом» [2, с. 52].

Необходимо разобраться, как встраиваются в городскую структуру представители разных культур и общностей, а также пресловутые одиночки «без роду и племени», женщины, люди нетрадиционной ориентации. Также следует понять, является ли такая идентичность существенным критерием или необходимо всё же искать другие основания для разобщения и консолидации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вахштайн В. Социология архитектурного объекта между формальной и практической рациональностью / В. Вахштайн // НЛЮ. – 2013. – № 21. – С. 38-46.
2. Мусиездов А. А. Территориальная идентичность в современном обществе / А. А. Мусиездов // Лабиринт. Журнал социально-гуманитарных исследований. – 2013. – № 5. – С. 51-59.
3. Турен А. Способны ли мы жить вместе? Равные и различные : [электронный ресурс] / Алэн Турен ; [пер. с фр.]. – Режим доступа : http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1465.html.
4. Тхагапсоев Х. Г. Идентичность как философская категория и мера социального бытия / Х. Г. Тхагапсоев // Философские науки. – 2011. – Спецвыпуск 1. – С. 11-25.
5. Beaumont J. Plural Governance, Participation and Democracy in Cities / J. Beaumont, W. Nicholls // International Journal of Urban and Regional Research. – March 2008. – Volume 32.1. – pp. 87-94.
6. Madanipour A. Designing the city of reason: foundations and frameworks / A. Madanipour. – London ; New York : Routledge, 2007. – 342 p.
7. Morley D. Spaces of Identity. Global Media, Electronic Landscapes and Cultural Boundaries / Morley D., Robins K. – London ; New York : Routledge, 2002. – 257 p.

УДК 1:316.3

Байрачний В. О.

Національний аерокосмічний університет імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут»

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПОВЕДІНКОВИЙ ІМПЕРАТИВ ОСОБИСТОСТІ: ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ

Показано, що соціально-філософський аналіз соціальної відповідальності як поведінкового імперативу особистості пов'язаний з неоднозначністю процесів, що відбуваються в Україні і наслідком яких є все більш відчутна потреба у формуванні особистості, яка має активну громадянську позицію. Доводиться обумовленість соціально відповідальної поведінки орієнтацією на соціальне благо, що дозволяє оптимально збалансувати приватні і суспільні інтереси. Обґрунтовано, що в сучасних суспільних умовах соціальна відповідальність з елемента соціальної дії повинна перетворитися на поведінковий імператив особистості.

Ключові слова: соціальна відповідальність, категоричний імператив, поведінковий імператив особистості, соціальне благо, соціальна дія.

Показано, что социально-философский анализ социальной ответственности как поведенческого императива личности связан с неоднозначностью процессов, которые происходят в Украине и следствием которых является все более осязаемая потребность в формировании личности, которая имеет активную гражданскую позицию. Доказывается обусловленность социально-ответственного поведения

орієнтацією на соціальне благо, що дозволяє оптимально сбалансувати частні і общественні інтереси. Обосновано, що в сучасних суспільних умовах соціальна відповідальність як елемент соціального дійства повинна перетворитися в поведінковий імператив особистості.

Ключевые слова: соціальна відповідальність, категорический імператив, поведінковий імператив особистості, соціальне благо, соціальне дійство.

It is shown that socio-philosophical analysis of social responsibility as a behavioral imperative of identity associated with the ambiguity processes taking place in Ukraine and the consequence of which is an increasingly perceptible need for the formation of personality that has an active civil position. It is proved conditionality of socially responsible behavior based on social good that allows you to balance private and public interests optimally. It is proved that in modern social conditions social responsibility as an element of social action should become a personality behavioral imperative.

Key words: social responsibility, the categorical imperative, behavioral imperative identity, social good, social action.

Ступінь свободи у вчинках людини залежить від рівня її знання, розуміння закономірності суспільного розвитку, вміння опанувати об'єктивні закони і від її здатності свій власний громадський спосіб дії та його підсумки – а саме історію – планомірно і свідомо приводити до якомога кращих результатів.

О. Ф. Плахотний [9, с. 35]

У другій половині ХХ – поч. ХХІ ст. людство зіткнулося з комплексом проблем, обумовлених глобалізацією різних сфер суспільного життя, що багато в чому визначає *актуальність* зазначеної теми дослідження. Їх вирішення вимагає кардинально нових концептуальних підходів до пояснення мотивів і наслідків людської діяльності. Парадигмальні установки індустріальної цивілізації, орієнтованої на прагматизм, технократизм, які спираються на наукову раціональність як панівну форму освоєння світу, виявили свою неспроможність як засобу подолання глобальних ризиків, які зачіпають різні сфери життя суспільства. Це призвело до кризи системи цінностей і заснованої на ній індивідуальної та групової поведінки, в якій домінує прагнення до задоволення егоїстичних потреб та інтересів, зневага до інших членів соціуму та оцінювання навколишнього світу з позиції «вигідно – не вигідно». Особливо гостро проблема соціально відповідальної поведінки стоїть в сучасній Україні, де процеси соціальної трансформації торкнулися не тільки всіх сфер матеріального і духовного життя, а й змінили духовно-моральні орієнтири.

Таким чином, науково-теоретична актуальність звернення до соціально-філософського аналізу соціальної відповідальності як поведінкового імперативу особистості в сучасній Україні пов'язана з неоднозначністю процесів, які в ній відбуваються і наслідком яких є все більш відчутна потреба у формуванні особистості, що має активну громадянську позицію.

Проблему, яка вирішується в рамках даного дослідження, можна сформулювати у вигляді *наступного завдання*: обґрунтувати обумовленість соціально відповідальної поведінки орієнтацією на соціальне благо, що дозволяє оптимально збалансувати приватні і суспільні інтереси; показати, що в сучасних суспільних умовах соціальна відповідальність як елемент соціальної дії повинна перетворитися в поведінковий імператив особистості.

Існуючі дослідження феномену соціальної відповідальності як поведінкового імперативу носять здебільшого фрагментарний характер, даючи суперечливі відповіді щодо етичних і соціально-психологічних механізмів реалізації соціальної відповідальності в суспільстві. Звернення до проблематики відповідальності в діяльності людини завжди було одним з найбільш значущих питань. Дане взаєвідношення в якості світоглядної проблеми представлено в роботах відомих західних філософів, культурологів, соціологів. Розвиток ідеї відповідальності особистості в історії філософської думки найчастіше був пов'язаний з проблемою неможливості (абсолютної) людської свободи. Дослідження свободи завжди було пов'язане з проблемою відповідальності – логіка руху від свободи до відповідальності є типовою для європейської філософії. Причому відповідальність найчастіше не була категоріально оформлена, оскільки її визначення перебувало під впливом проблемного поля

категорій свободи і необхідності. Найчастіше відповідальність розглядалася як юридична і правова, тобто на перше місце в даному випадку виходила така характеристика, як осудність.

Отже, можна зробити висновок про формальну відносність (і таку ж вторинність) поняття відповідальності, припускаючи її співвідношення з категоріями, що мають більш високий філософський статус (свобода, обов'язок, совість, вина, любов, справедливість тощо).

Для вирішення завдання, яке поставлене у даній статті, а саме – показати, що в сучасних суспільних умовах соціальна відповідальність з елемента соціальної дії повинна перетворитися на поведінковий імператив особистості, необхідно стисло окреслити сутність історико-філософських етапів інтерпретації відповідальності та визначити їх послідовність. Аналіз етапів розвитку ідеї соціальної відповідальності потрібен для дослідження сутнісних характеристик соціальної відповідальності (джерела якої можна знайти у Античності, доктринах Середньовіччя та Нового часу) та визначення напрямків змін в уявленнях про соціальну відповідальність як поведінкового імперативу особистості у XX та XXI століттях.

На наш погляд, можна виділити кілька підходів до розуміння відповідальності, які відображають, в цілому, характер розвитку етико-філософської думки:

1. Аретологічний (Конфуцій, Мен-цзи, Сюнь-цзи, Платон, Арістотель), згідно з якими відповідальність – наслідок добродіяння людини. Аретологія бере початок від етичних напрямків античної етики і висловлює прагнення охопити і систематизувати людську діяльність та її моральні принципи.

2. Теологічний (християнська етика), при якому Бог є кінцевою інстанцією відповідальності. Августин не зміг зробити «містичний стрибок» від ідеї божественної волі до індивідуальної моральної відповідальності людини. Так, наприклад, у християнстві особистістю Ісуса Христа задається потенційний безмір відповідальності, який, проте, співвіднесений з людським планом буття через прагнення до досконалості.

3. Деонтологічний (І. Кант) – в якості суб'єктивної підстави відповідальності виступають совість і обов'язок як мотив поваги до морального закону.

4. Соціально-економічний (К. Маркс), коли відповідальність визначається ступенем залученості індивіда до процесу виробництва суспільних матеріальних і духовних благ, і людина відповідальна за конкретні результати своєї праці в їх соціальному вимірі. Це задається комуністичними принципами організації суспільних відносин.

5. Утилітаристський (Дж. С. Мілль), який розглядає феномен відповідальності як виведений з принципів, визначених специфічними умовами раціональної доцільності в їх співвіднесеності з виною та покаранням.

Потрібно відзначити, що відповідальність традиційно поширювалася на наслідки людської діяльності в осяжній перспективі і в структурі морального вчинку займала місце не стільки мотиву, скільки результату або слідства.

Більш глибокий підхід до аналізу відповідальності, як нам здається, спостерігається в Новий час (Р. Декарт, Т. Гоббс, Дж. Локк, Дж. Едварде, І. Кант, Г. Гегель). У некласичній філософії кінця XIX – початку XX століття були сформульовані найважливіші ідеї щодо принципу відповідальності (К. Маркс, Ф. Ніцше, М. Вебер). Російська філософія також не залишила розглянутий феномен без уваги (російський космізм: М. Федоров, К. Цюлковський, В. Вернадський; В. Соловйов, М. Бердяєв, С. Левицький; П. Лавров, Г. Плеханов).

Нарешті, у XX столітті проблему моральної відповідальності розробляли представники більшості філософських шкіл: феноменології (Е. Гуссерль, М. Шелер), герменевтики (Г.-Г. Гадамер), екзистенціалізму (М. Гайдеггер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю) і неоекзистенціалізму (У. Хороз, Е. Боден-Хаймер, У. Баретт), філософії надії (Е. Блох), діалогізма (М. Бахтін, М. Бубер, Е. Левінас, Ж. Нансі, О. Розеншток-Хюссі), неопротестантської і католицької теології (Р. Бультман, Р. Нібур, Д. фон Гільдебранд, П. Тілліх, Е. Трельч, В. Хубер, Е. Бруннер), сучасного гуманізму (П. Куртц), етики дискурсу (Р. Рорті, К.-О. Апель, Ю. Габермас), а також А. Швейцер, Дж. Ролз, А. Макінтайр та ін. Деякі філософи, наприклад, Ж. Дерріда та Г. Строссон ставили під сумнів саму можливість моральної відповідальності.

У 60-80 рр. XX століття в СРСР дуже популярною була тема відповідальності науки і вченого (І. В. Кузнецов, Ю. М. Тундигов, М. Г. Лазар, В. Т. Ганжин, Н. В. Мотрошилова, О. Г. Дробницький, С. Ф. Анісімов, В. П. Кобляков, І. В. Андрюшкевичус, Т. Г. Чудієва,

В. М. Авраменко, М. М. Вітченко та інші). Найбільш повно проблема соціальної відповідальності була освітлена у працях Е. А. Ануфрієва, К. П. Буслова, Н. О. Головка, Л. І. Грядунова, О. Г. Дробницького, М. О. Маркова, О. І. Ореховського, О. Ф. Плахотного, С. І. Попова, В. П. Тугарінова, О. Ф. Шішкіна, К. А. Шварцмана та інших.

За кордоном ця проблема також отримала великий резонанс (Е. Агацци, К.-О. Апель, Х. Штаудінгер, Х. Хертц, Д. Зайдер, А. Гріффель, К. Байертц, Е. Врода, Й. Мадер, Д. Врауер, В. Шойхтен, Т. Вінклер та інші).

Однак проблема соціальної відповідальності як поведінкового імперативу особистості практично не розглядалася.

У зв'язку з цим соціально-філософський аналіз теоретичних і емпіричних підстав соціальної відповідальності як поведінкового імперативу особистості являє собою важливу задачу, що має не тільки теоретичне, а й практичне значення. Її рішення сприятиме усвідомленню загальних і специфічних рис соціальної відповідальності, специфіки її прояву в різних областях діяльності, розуміння діалектики об'єктивних і суб'єктивних факторів її реалізації. Соціальна відповідальність виступає при цьому не як особлива, самостійна сутність, а як параметр соціального прогресу і соціальної гармонії. Таким чином, на перше місце виходить ціннісно-сміслова складова соціальної відповідальності, виходячи з якої особистість (суб'єкт) і здійснює регуляцію поведінки.

Розпочаті на початку ХХІ ст. перетворення в суспільстві викликали необхідність переосмислити і змінити методологічні підходи до розгляду проблеми соціальної відповідальності особистості. Для цього, на наш погляд, необхідно звернутися до філософської спадщини, в якій сучасність може почерпнути необхідне нам знання.

Проблема відповідальності стала актуальною темою, коли філософія переорієнтувалася з вивчення космосу на вивчення людини. Сократ, ототожнюючи чесноту зі знанням, говорив: людина, діючи відповідально, знає, що вона робить, діє у відповідності з тим, що є чесною. Людина, діючи добровільно, діє морально, тобто відповідально. Арістотель, не використовуючи прямо поняття «відповідальність», «зробив людину відповідальною за свою долю і благополуччя» [7, с. 20].

Людину робить добродією усвідомлена, зважена дія. За такі вчинки – погані і хороші (довільні дії) – вона несе відповідальність. Особистість по своїй волі здійснює добрі та порочні вчинки. Арістотель виділяє природу, необхідність, випадок, а крім того – розум і все, що виходить від людини. Остання сфера причинних відносин, де людський індивід є вирішальною величиною, якраз і є областю морально-відповідальних дій. Питання про відповідальність вирішується залежно від того, довільною або мимовільною була дія: «Хвалу і засудження отримують в залежності від того, з примусу чи ні здійснений вчинок» [1, с. 96].

Історично новий підхід до розуміння феномену відповідальності здійснюється у Новий час. Людина розглядається як суб'єкт вільного і відповідального вибору. Т. Гоббс, наприклад, вважає, що закликати людину до відповіді – означає створювати причину добродієвої поведінки, вільної дії [3]. Дж. Едвардс у творі «Свобода волі» (1754), відрізняючи «схильність» від «розуму», трактує першу як здатність вільно та відповідально виробляти своє ставлення (і дію) до предмета думки і почуття. Відповідальність виводиться з розуму і свободи [10, с. 20].

Проблемі відповідальності приділив значну увагу І. Кант. Імперативом Кант називав правило, яке характеризується повинністю, що виражає обов'язковість вчинку, і поділяв імперативи на гіпотетичні, виконання яких пов'язується з наявністю певних умов, і категоричні, які обов'язкові при всіх умовах. Категоричний імператив – це ядро системи, яка викладена у вченні Канта. Він являє собою універсальний закон поведінки.

Кант давав три формулювання категоричного імперативу, які дозволяють застосовувати його до різних сторін людського життя. Перше формулювання відноситься до загального принципу поведінки: «поступай тільки відповідно до такої максими, керуючись якою ти в той же час можеш побажати, щоб вона стала загальним законом». Наступне визначення встановлює правила практичної поведінки людини: «роби так, щоб ти завжди ставився до людства і в своїй особі, і в особі будь-кого іншого як до мети і ніколи не ставився б до нього як до засобу». Останнє формулювання визначає основний принцип права: «вчиняй зовні так, щоб вільний прояв твого свавілля був узгоджений зі свободою кожного». Поглиблення змісту поняття відповідальності у Канта відбувається на основі уявлення про гідність людської особистості.

Кант вважав, що розум встановлює загальне законодавство «не в силу якоїсь іншої практичної спонукальної причини і не заради майбутньої вигоди, а виходячи з ідеї гідності розумної істоти, яка підкоряється тільки тому закону, який вона у той же час собі дає» [6, с. 258].

Цілком у дусі веління практичного розуму звучить сентенція Канта про те, що в суспільстві кожна людина має коритися правовому порядку, який адресований кожному у вигляді суспільних законів. При цьому свобода у Канта є право коритися тим законам, з якими він згоден [6, с. 276]. В якості наступного етапу актуалізації відповідальності слід зазначити моральну філософію І. Канта, де поняття відповідальності ґрунтується на уявленні про гідність людської особистості, її повазі і ставленні до неї як до автономного буття. Головною інстанцією відповідальності, на думку філософа, є розум як підстава абсолютного морального закону.

У кантівському розумінні людства як загального суб'єкта нормативні моральні ознаки отримують значення загальнозначущих і (в традиційному плані) об'єктивних. Так, наприклад, Кант розглядає совість як «суб'єктивний принцип відповідальності» (у вказаному слововживанні), відрізняючи просто відповідь від відповіді по совісті (*gewisshafte Antwort*).

Природним чином, в якості об'єктивного принципу виступає категоричний імператив, заснований на обов'язку. «Совість повинна мислитися як суб'єктивний принцип відповідальності перед Богом за свої вчинки, поняття ж відповідальності (хоча й туманно) завжди міститься в моральній самосвідомості» [5, с. 287]. Потрібно підкреслити, що Кант одним з перших виділив відповідальність як необхідну властивість моральності. Ґрунтуючись на даній думці Канта, можна вказати на якийсь інтуїтивно-чуттєвий елемент, який включається німецьким класиком в категорію відповідальності [5, с. 285].

Безсумнівно цікавими для дослідження даної теми є погляди Фрідріха Ніцше. У 1887 році, перебуваючи в розквіті свого філософського таланту, він чітко уявляє, за його висловом, довгу історію походження відповідальності. Щоб реалізувати ланцюг волі, що з'єднає «я хочу» і «я зроблю», потрібна відповідальність. «Що, однак, все це передбачає? Те саме, наскільки повинна була людина, щоб в такій мірі розпоряджатися майбутнім, навчитися спочатку відокремлювати необхідне від випадкового, розвинути каузальне мислення, бачити і попереджати далеке як справжнє, з упевненістю встановлювати, що є мета і що є засіб до неї, вміти взагалі вважати і підраховувати – наскільки повинна сама людина стати для цього насамперед обчислюваною, регулярно, необхідною, навіть у власному своєму уявленні, щоб змогти нарешті, як це робить людина, що обіцяє, ручатися за себе як за майбутність! Горда обізнаність про виняткові привілеї відповідальності <...> стала інстинктом, домінуючим інстинктом <...> людина називає його своєю совістю» [11].

Ніцше явно розумів, що сам феномен відповідальності міг стати значущим лише в наукову епоху, разом з появою обчислюваної, як він висловлювався, людини. Це також означає, що саме етика відповідальності найбільш органічно корелюється з вченістю людини.

Значущим моментом у розумінні відповідальності вважається висновок Макса Вебера: «ми повинні усвідомити, що будь яка етично орієнтована діяльність може підкорятися двом фундаментально різним, непримиренно протилежним максимам: вона може бути орієнтована або на “етику переконання”, або на “етику відповідальності”» [8]. Тільки у другому випадку етика стає практичною і «треба розплачуватися за (передбачувані) наслідки своїх дій» [8].

У ХХ столітті з категорією відповідальності відбувалися нові перетворення. У марксистській філософії питання про відповідальність вирішувалося в залежності від ситуативної гостроти такого типу відносини, як «особистість – суспільство», і від ступеня участі особистості у свідомому колективному вдосконаленні суспільних відносин. Відповідальність виводилася з органічної єдності прав і обов'язків з урахуванням соціального статусу індивіда.

Нарешті, у 1979 році Ганс Йонас в роботі «Принцип відповідальності: Досвід етики для технологічної цивілізації» з ентузіазмом висловив те, що начебто знали й інші: принцип відповідальності займає у філософії не рядове, а ключове, центральне місце. Філософія відповідальності – це філософія для техногенної цивілізації [4]. Новий імператив, на думку Ганса Йонаса, повинен звучати таким чином: «Роби так, щоб наслідки твоїх дій були у згоді з безперервністю справжнього людського життя на Землі» (*Handle so, dass die Wirkungen deiner Handlung vertraglich sind mit der Permanenz echten menschlichen Lebens auf Erden*).

Принциповим пунктом у новому імперативі є те, що, маючи право ризикувати і жертвувати власним життям, ніхто не має права наражати на небезпеку життя людства і вибирати небуття майбутніх поколінь. І в данному випадку Йонас уточнює, що без релігії нелегко, швидше за все, навіть неможливо, пояснити, чому ще не існує має право на існування. Тому філософ спочатку пропонує прийняти це як аксіому. [див.: 4]

Наступна принципова відмінність нового імперативу від кантівського полягає в тому, що перший, більше за все, звернений до колективного суб'єкту і до соціально-політичної діяльності, а не до особистого морального вибору, оскільки останній зовсім не обов'язково повинен стати загальним законом. Реальні наслідки в кантівському формулюванні ніяк не враховувалися і про відповідальність, тим більше об'єктивну, не йшлося. Новий імператив орієнтований не на узгодженість суб'єкта і вчинку, а на узгодженість вчинку і його наслідків. Колективні дії універсалізовані та актуальні при сучасних масштабах діяльності, тому новий імператив зовсім не такий умовний, як це може здатися на перший погляд. Він надає моральності часовий вимір та «екстраполює його на розрахунок дійсного майбутнього як відкритий вимір нашої відповідальності». [див.: 2]

Зрештою, критичні зауваження Ганса Йонаса з приводу кантівського категоричного імперативу можна звести до наступних пунктів, вже виділених П. А. Гаджикурбановою:

- імператив Канта носить, швидше, логічний, а не моральний характер;
- категоричний імператив звернений, насамперед, на окремого індивіда, а не на колективного суб'єкта діяльності;
- кантівський імператив не враховує кумулятивні наслідки дій [2, с. 161-178].

Відзначимо, що Йонас несправедливо, як нам здається, критикує категоричний імператив Канта як такий, що не враховує «реальних наслідків». Необхідно уточнити, що мова повинна йти про наслідки діяльності в умовах високотехнологічної цивілізації і унікальності сучасної моральної ситуації, які Кант не міг передбачити. Думається, що, незважаючи на неможливість точних прогнозів і деякий песимізм, навіть фаталізм щодо майбутнього людства, доводячи необхідність нового категоричного імперативу і кажучи про примат людського життя як життя найдосконалішого організму, Йонас вірить у майбутнє його безумовно справжнього існування.

Завданням даного дослідження не є аналіз становлення та розвитку ідеї соціальної відповідальності в історії філософії. В аспекті заявленої теми важливо показати, що відмінність сучасної філософії відповідальності та основних традиційних філософських теорій полягає в зміщенні акцентів у розгляді проблеми становлення нового поведінкового імперативу, заснованого на почутті соціальної відповідальності.

А. А. Гусейнов у спецкурсі «Свобода волі і відповідальність: історико-етичний контекст» намагається «перевернути звичайне уявлення, згідно з яким людина вільна, тому що відповідальна, і виходить з того, що вона вільна, тому що вона відповідальна». Висувається наступна теза: в сучасній суспільній свідомості (XX-XXI ст.) відбувається перехід від розуміння відповідальності як форми здійснення необхідності до усвідомлення відповідальності як самої необхідності, що дає підставу вже з відповідальності виводити максими людської поведінки [3].

Тому виправданий розгляд відповідальності як фундаментальної категорії, принципу, що знаходить відображення в необхідності усвідомлення нових підходів до розуміння її як поведінкового імперативу. Вона стає визначальним мотивом вчинків, після здійснення яких настає так звана «вторинна відповідальність». Подібна «вторинність» індивідуальної відповідальності відтіняє ідею первинності відповідальності загальнолюдської, її універсальності.

На наш погляд, недостатньо досліджені соціальні механізми, за допомогою яких суспільство домагається відповідальної поведінки індивідів, мало наукових праць з питань співвідношення і взаємодії різних типів соціальної відповідальності, проявів її в міжособистісних стосунках. Певні труднощі в розробці цих питань виникають внаслідок того, що зазначена проблема має виключно складну структуру, обумовлену не тільки відмінностями видів людської діяльності, суб'єктно-об'єктних відносин і способів їх забезпечення, а й економічними, політичними, психологічними, демографічними та іншими факторами. Відповідальність органічно включена у всю сукупність різноманітних відносин особи і

суспільства, в усі сфери життєдіяльності людей, в усі форми суспільної індивідуальної свідомості. Процес усвідомлення особистістю своєї відповідальності визначається багатьма факторами. Суб'єктивна відповідальність особистості передбачає її активну життєву позицію та посилення питомої ваги самоврядування в суспільстві. Бути відповідальним – це насамперед визнавати і захищати цінності свого оточення, свого класу і сприяти реалізації його цілей.

Соціальна відповідальність відображає схильність особистості дотримуватися в своїй поведінці загальноприйнятих у суспільстві соціальних норм, виконувати рольові обов'язки та її готовність дати звіт за свої дії. Сутність соціальної відповідальності полягає в співвіднесенні вчинків людей з тим, як вони повинні діяти у відповідних обставинах, тобто в соціальній оцінці їхньої поведінки. Дослідження соціальної відповідальності як особистісної цінності передбачає усвідомлення особливостей внутрішньої та зовнішньої відповідальності, яка в філософії трактується як проблема об'єктивної та суб'єктивної відповідальності. Об'єктивна відповідальність – це відповідальність, яка орієнтована на вимоги суспільства і передбачає відповідальність перед іншими. Суб'єктивна відповідальність орієнтована на свої власні вимоги і має на увазі відповідальність перед собою.

Вагомою силою соціальної відповідальності є *діяльність*, мотивом якої виступає потреба «для інших»: особистість здійснює осмислений вибір дій, її діяльність і поведінка регулюються моральними цінностями, що дозволяють розрізняти добро і зло. Причому діяльність не завершується досягненням конкретної мети, а проектується далі. Виступаючи постійним мотивом діяльності, дана потреба «для інших» надає можливість для поступового переходу відповідальності з зовнішнього рівня на внутрішній: від «відповідальний перед» до «відповідальний за» і далі – до їх інтеграції. Діалектика відповідальності як особистісної потреби полягає в тому, що у відповідальній поведінці потреба поступово трансформується в особистісну цінність, сприяючи духовному розвитку особистості та формуванню у неї соціально значущої якості – соціальної відповідальності.

У процесі суспільного розвитку відбувається зміна окремих детермінант соціально-відповідальної поведінки суб'єкта, поява нових, що обумовлюють становлення та існування особистості у зв'язку з суспільно-історичним прогресом. Суспільна практика вимагає визначення детермінант та розкриття відносин між ними, оскільки є нагальна необхідність у визначенні сфери впливів і взаємовпливів на особистість та її поведінку в окремих процесах суспільного розвитку.

Детермінанти соціально-відповідальної поведінки особистості – це сукупність умов, факторів, передумов, властивостей, що визначають його формування та реалізацію. При оцінці соціально-відповідальної поведінки, повинні бути розкриті його зовнішні та внутрішні регулятори. Зовнішніми є соціальні, групові, індивідуальні норми і цінності культури та субкультури, де людині пропонується в тій чи іншій ситуації певний тип поведінки. До внутрішніх відносяться ціннісні орієнтації, установки, система ціннісних смислів, мотивів, психологічні особливості особистості. Специфіка соціальної відповідальності полягає в тому, що вона носить ініціативний характер, тобто мотивується не загрозою санкцій, а суб'єктивною волею, почуттям співпереживання і совістю суб'єкта, усвідомленням значимості соціальної відповідальності як поведінкового імперативу. Головний сенс соціальної відповідальності полягає у намірі суб'єкта до суспільно корисної діяльності в різних сферах суспільного життя. Таким чином, соціальна відповідальність носить характер суб'єктної прескрипції.

Механізм реалізації соціальної відповідальності включає три рівні:

Суб'єктний рівень (представлений цілями, цінностями, мотивами і вибором). Безпосередній зв'язок ціннісних орієнтацій з передбачуваними соціальними наслідками та прийняттям за них відповідальності виникає в момент вибору і прийняття рішення та обумовлений тим, що в основі соціально орієнтованої діяльності лежить загальний метафізичний принцип поваги до людини.

Особистісно-психологічний рівень (включає систему особистісних смислів, ініціативу і вольове зусилля). Відмінною особливістю соціально відповідальної поведінки є його ініціативність і добровільність, коли вольове зусилля направлено на подолання ускладнюючих дію обставин (страху, упередження, оточення, необхідності організації інших учасників, фінансових витрат тощо). Мотиви соціально відповідальної поведінки характеризуються низьким рівнем розвитку спонукальної функції (оскільки витрати зусиль і ресурсів переважають над вигодою) при одночасно високому рівні змістоутворення (формування особистісних смислів, обумовлених відповіддю на питання заради чого / кого?).

Практичний рівень (вчинок). Вищим проявом соціальної відповідальності є вчинок як цілісна, особистісно значуща і морально забарвлена дія людини, орієнтована на соціальне благо, реалізацію екзистенціальних цінностей і свобод. Таким чином, соціальна відповідальність дозволяє гармонізувати поведінку людини в запропонованій нами схемі «цінність – відповідальність – вчинок» на кожному етапі її реалізації.

Соціальна відповідальність слугує проміжною ланкою між об'єктивним світом і людською діяльністю в процесі перетворення світу і самого суб'єкта діяльності. Вона формується при впливі різних факторів людської життєдіяльності, є її безпосередньою складовою і фіксується у свідомості людини в поняттях, емоціях, почуттях, відчуттях і уявленнях. Як принцип практичної поведінки людини вона пов'язана з формуванням особливої «евристики страху» перед загибеллю людства, подолання якого пов'язане з утвердженням в суспільній свідомості «імперативу відповідальності».

У цьому зв'язку проблема соціальної відповідальності носить не тільки теоретичний, а й практичний характер, оскільки вона пов'язана з докорінною перебудовою суспільної моралі, етичного знання і виховання, зі створенням нової системи цінностей, які будуть адекватні новим умовам і перспективам розвитку цивілізації.

Таким чином, вищевикладене дозволяє зробити висновок, що в сучасному суспільстві соціальна відповідальність із завершального елемента соціальної дії (яке описується схемою «цінність – вчинок – відповідальність») перетворюється на принцип практичної поведінки, що випереджає вчинок і дозволяє гармонізувати діяльність людини (схема «цінність – відповідальність – вчинок»).

Соціальна відповідальність як поведінковий імператив особистості може розглядатися в якості підстави всього соціального життя, що задає загальні вимоги до людського гуртожитку, соціальних відносин і норм поведінки в суспільстві. Категорія соціальної відповідальності, трансформуючись у поведінковий імператив індивіда, може стати основоположною при вирішенні таких проблем сучасності, як модернізація соціального устрою та формування громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аристотель. Никомахова етика / Аристотель // Аристотель. Сочинения : [в 4-х т.; т. 4]. – М. : Мысль, 1984. – 830 с.
2. Гаджикурбанова П. А. Страх и ответственность: этика технологической цивилизации Ганса Йонаса / П. А. Гаджикурбанова // Этическая мысль. – М., 2003. – Вып. 4. – С. 161-178.
3. Гусейнов А. А. Свобода воли и ответственность: историко-этический контекст / А. А. Гусейнов : [электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://guseinov.ru/ped/svob.html>.
4. Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации / Ганс Йонас ; [пер. с нем.; пред., прим. И. И. Маханькова]. – М. : Айрис-пресс, 2004. – 480 с.
5. Кант И. Метафизика нравов / И. Кант ; [пер. с нем.] // Кант И. Сочинения : [в 6-и т.; т. 4., ч. 2]. – М. : Мысль, 1965. – 478 с.
6. Кант И. Сочинения : [в 6-и т.; т. 4., ч. 1] / И. Кант ; [пер. с нем.]. – М. : Мысль, 1965. – 544 с.
7. Кессиди Ф. Х. Этические сочинения Аристотеля / Ф. Х. Кессиди // Аристотель. Сочинения : [в 4-х т.; т. 4]. – М. : Мысль, 1984. – 830 с.
8. Вебер М. Политика как призвание и профессия : [электронный ресурс] / Макс Вебер ; [пер. с нем.]. – Режим доступа : http://www.nir.ru/socio/articles/weber_politika.htm.
9. Плахотный А. Ф. Проблема социальной ответственности / А. Ф. Плахотный. – Харьков : Высшая школа, 1981. – 192 с.
10. Томашов В. В. Ответственность как экзистенциальная проблема / В. В. Томашов. – М., 1998. – 120 с.
11. Ницше Ф. К генеалогии морали. Полемическое сочинение : [электронный ресурс] / Фридрих Ницше ; [пер. с нем.]. – Режим доступа : http://www.kph.npu.edu.ua!/e-book/clasik/data/nietzsche/gen_mor.html.